

másodszer, én nem tudok mást dicsérni csak szidni, így ha Vikáriuszt szidom, vedd úgy, hogy Téged dicsérlek, mert én már ilyen negativista bölcsoében ringatództam, műtellyel. [Műtely – métely – méhtej.] De eccóval a fordítás láttam részlete szép tragikusan nemes mértéktant – és Ecerűségében, melyet költői eszközök is tarkítanak, ami igazán beautiful, mint a kiemeltem közölés. Pl. Szerelmemnek lángjával / teli kertem mályvával – , amit dr. Palló Imre énekelt a tegnapelőtt a broadkatulyában, és anyám azt mondta, hogy neki jogi oktontsága van, a Bürűnek tillik. Így hát csak tovább, és még azért sem dicsérhetek, mert a szak maÿ irigység nem enged, mint Szives Sándor írótarunk mondaná eztet. De, azér jó mindenesetre. Sőt.” [Helikon, 2016. december 20.] A levél folytatódik, de már ebből is látszik, mennyire rokon Fülíg Jimmyvel vagy a Török Szultánnal. Holott Szisz még csak jó időben sem született, hiszen a második világháború előtt, aztán meg belenöve és belehalva egy pokoli diktatúrába.

Nem akarok olcsó elméleteket gyártani. De az biztos, hogy van egy nagy figuránk, akivel könnyebb az élet, és úgy könnyebb, hogy felfelé visz. Hát mi kellene még, kedves lordom? Az élet úgyis olyan, mint egy el nem küldött SMS: rövid és céltalan.

Nagygéci Kovács József

A valóságos Rejtő

„– Levin vagyok – vetette oda egy vértanú drámai önmegvetésével, mint aki bizonyos abban, hogy mi is elszőnyedünk e név hallatára. De egyikünk sem tudta, hogy kicsoda volt polgári életében ez a Levin. Megkérdezni nem mertük, ha már olyan göggel közölte. Talán fájna neki a tájékozatlanságunk e nagy nevet illetően. – Csakugyan? – érdeklődött ravaszán Tuskó Hopkins, mert mégis szerette volna tudni fegyvertársunk hírességének az okát. – Ön Levin lenne, a híres izé...? na... A toprongyos veterán hősi önmegtartóztatással, kulisszahasogató öngúnnnyal igent bólintott. – Az vagyok! A nagy Levin. És most már mindent tudnak! Semmit sem tudtunk.” [A három testőr Afrikában]

Rejtő, köszöni szépen, jól van. Sok kanonikus szépirodalmi életművel szemben – akár mennyit vesztett is népszerűségéből – nem kopott ki a köztudatból. Az irodalmiból azért, mert még mindig nincs ott, az olvasóiból is csak annyira, amennyire maga az olvasás kopik. Rejtő Jenő legendás életét számosan kutatják, hogy aztán – kellő érzékenységgel – publikálják új felismeréseiket, cáfolva ezzel azokat az állításokat, melyeket sok esetben maga Rejtő, hogy finoman fogalmazzak, konfabulált. Ám a valóság is épp elég regényes, ha P. Howardról van szó. A regények pedig semmit sem változtak. Szerencsére.

Biztosan kimutatható lenne mennyiségi változás a Rejtő-kötetek népszerűségében, nemcsak az eladott példányszámokat, a megjelent feldolgozásokat, hanem akár a hétköznapi nyelvhasználatot tekintve is. Feltételezem, hogy néhány évtizeddel ezelőtt még többen tudták megnevezni *A három testőr Afrikában* emblematikus regénynyitányának híres negyedik szereplőjét: „Négy különböző nemzetiség képviselője volt az asztalnál: egy amerikai gyalogos, egy francia őrvezető, egy angol géppuskás

és egy ...¹⁷ Ám ez nem jelent mást, mint hogy átalakulóban van a hagyományozódás rendje. Egyre kevésbé része a tradíciónak a különböző fontos kötetek átadása (lásd pl. a mindenkori NAT mindenkori keserves vitáit a mindenkori tartalomról – mellesleg Rejtő része a NAT-nak). Nem Rejtő esik ki a továbbadandók közül, hanem általában a könyvek. Ami azért sajnálatos, mert a klasszikusok valóban időtlenek, pontosabban: minden időben hasznosak. Rejtő eszerint klasszikus. És klasszikussá vált úgy is, mint például a magyar református énekeskönyv zsolnármegzenésítései. A Szenci Molnár Albert szövegeit kísérő genfi dallamok keletkezési idejükben népszerű slágerek voltak, ám ma már klasszikus zeneként csodáljuk őket.

Hogy a Rejtő-revival miért lett akkora, amekkora, arról ma már könyvtárnyi szakirodalom beszél. Én csak kicsi, ám nekem fontos szeletét szeretném nézni, azt, ami az emblematikus Rejtő-szövegek valóságkezelését illeti. Hogyan viszonyul a regények valósága a korhoz, amiben az olvasó értelmezi és magára, a körülményeire vonatkoztatja? Amellett, hogy a humor minden korban elengedhetetlenül szükséges, jól látszik, hogy az elmúlt nyolcvan évben nem volt olyan időszak a magyar történelemben, amire ne lett volna valamelyik P. Howardban, ha más nem is, egy kis oldószert. A háborúba sodródó (sok tekintetben egyenesen menetelő) országnak elemi igénye volt a kikapcsolódásra. Ahogy az első világháború idején virágzott a kabaré, úgy maradt a harmincas, negyvenes években is fontos. Az 1950-es években hasonló volt a helyzet, ráadásul a Rejtő-regények a két háború közötti, viszonylag békés, bizonyos tekintetben polgári világról hordoztak rengeteg ismeretet. Az életműhöz kapcsolódó, megbízható adatok híján létrejövő és megerősödő legendák (Rejtő és általában az íróársadalom élete, Budapest világvárosi pezsgése stb.) még regényesebbé, egzotikusabbá tették az olvasó számára a szövegeket. Amikor pedig a hatvanas években újra elkezdtek megjelenni a könyvek, kellően nagy volt a rejtői világ iránti igény. Pontosan nem határozható meg, hogy mi tesz sikeressé egy irodalmi művet (életművet), de két szempont mindenképpen felmerülhet. Az egyik, hogy a [maga eszményi állapotában sosem létezett] magyar polgári kultúra emlékét hordozza, másrészt a blőd helyzetek, mondatok, eljárások jól rezonáltak az ötvenes-hatvanas évek magyar tapasztalataira. Az abszurdítás a valóságban kézzel fogható volt, és ezt jól lehetett oldani a rejtői humorral. [Nekem például mind a mai napig, ha olyan pozícióval találkozom, amit egyértelműen csak azért hoztak létre, hogy az azt betöltő kiélhesse valamely elmebaját, *A három testőr Afrikában* elmebeteg állomásfőnöke jut eszembe, pedig én nem is az ötvenes-hatvanas években élek. Ezzel még nem igazolom, hogy Rejtő kortalan és egyetemes, de nem is cáfolom azt, hogy az emberi hülyeség nem az.]

Melyik korszakból lógna ki például az alábbi párbeszéd?

- Akar dolgozni?
- Nem.
- Miért?
- Elvesztettem a meggyőződésemet.
- És ez mitől jön?
- Tavaly Nápolyban loptam egy kockás felöltőt, és azóta úgy érzem, hogy úrnak születtem. Elhatároztam, hogy többé nem dolgozok.

- Azelőtt dolgozott?
- Nem, de hiányzott az elhatározás.
(*Piszkos Fred, a kapitány*)

Vagy hogy ne volna elképzelhető a következő rejtői bonmot graffitiként bármely huszonegyedik századi lakóépület falán: „Az élet olyan, mint egy nyári ruha mellénye – rövid és céltalan.” (*A szőke ciklon*)

Rejtő regényeiben kivétel nélkül boldog véget ér a történet. Mindenki megkapja, amire méltó, a jók a jót, a rosszak a rosszat. Esetleg vannak, akik maguktól levonják a tanulságot, és kilépnek. Az események amúgy nem változtatják meg a világot, kis hullámokat vetnek, gyorsan elülőt, a légiós történetekben néhány váratlan áthelyezés, nyugdíjazás után minden ugyanúgy működik tovább. Nem lesz világra szóló botrány, sikerül elkerülni, még ha a díszlet-élet szövete itt-ott fel is hasad. Az olvasó ezt érzékeli, örül neki, titkos tudására büszke, és lemond a nagyobb változásokról, hisz azok úgymint lehetetlenek. De milyen jó tudni, hogy minden hazugság mögé lehet látni! Ki lehet nevetni, összekacsintva a szerzővel.

Minden valótlan tény felismerése egy lépéssel közelebb visz a valósághoz. A mérhetetlenül nagy fantázia élni segít, ez pedig a Rejtő-regényekben nem a valóságtól való elfordulás, hanem a látható tények mögötti álruhás hercegek világa. A Mátyás király-mesékben is épp az jelenti a derű okát és biztosítja az igazságérzet nagyfokú kielégítését, hogy legyen bármilyen drámai egy helyzet, például fát vágat a szegénylegénnyel a gőgös kevély bírót, mi, olvasók, mind tudjuk, hogy ennek hamarosan vége lesz. Mátyás királyt baj nem éri, nem mellesleg remekül vág fát is, mintegy fél kézzel, meggy ez neki, közben még a monogramját is belekarcolja az egyik tuskóba, hogy aztán a lelepleződés döbbenete elégedettséggel töltse el azt, aki mindvégig tudta, hogy mi az igazság. Piszkos Fred valójában nem egy cethalász-hajó kapitánya, hanem igazi fregattkapitány, magas rangú tiszt. Modortalansága mögött tudás rejtőzik, látszólag a pénzszerzés reményében cselekszik, közben országok sorsa jobbra fordulásának érdekében végez manővereket. Senki Alfonz (*Az elátkozott part*) egy légiós, aki társaival együtt különböző kisebb-nagyobb bűntények elkövetésével éri el a célt: egy komoly afrikai büntetőexpedíció megakadályozását és egy magas rangú tábornok becsületének visszaszerzését. Nem mellesleg kiderül, hogy személyében egy bujdosó gróffal van dolgunk. A jellemek is álcáztak. Az *elveszett cirkáló* című regényben a Kölyök nevű hőst lovagiasan, bajtársiasan, mintegy a keresztényi morál jegyében mentik meg és veszik védelmükbe a kikötői alvilági alakok.

Az élet több a létezésnél, ezt is megtudhatjuk Rejtőtől, aki szerint egy valamire való hadihajó „száz mérföldet megy óránként, mint a pinty. Egy évre való szén, olaj és pókerkártya van benne.” Ez a 'pókerkártya mint alapfelszereltség' egyfelől tréfa, másfelől egy fontos belátást hordoz: a hajón emberek vannak. A Rejtő-szövegek, akár kalandregény-paródiák, akár klasszikus ponyvák, elemelten vagy épp giccsbe hajlóan folyton tudósítanak szerzőjük mély humanizmusáról. Ez utóbbiról *Az utolsó szó jogán*² című esszéjében maga Rejtő is beszél:

2 Rejtő Jenő, *Az utolsó szó jogán*, válogatta és sajtó alá rendezte Dr. Révai Gyula, Magvető, Budapest, 1967.

Hiszzen itt hazug volt minden. Hazug volt a rossz, mert azt hitte, hogy ő jó. Hazug volt a jó, mert nem hitte, hogy ő jó. A bűnös nem hitte a bűnét, és az ártatlannak fogalma sem volt róla, hogy ő ártatlan. Hazug volt a humanizmusuk, mert minden húsz évben nagyobb tömegekben irtották egymást, és minden húsz év időközben nagyobb tömegeket irtottak, humanizmusról fecsegve, lassú megnyomorítás útján. Hazug volt a kapitalizmusuk, mert azt akarták, hogy szociális legyen. Hazug volt a szocializmusuk, mert nemcsak prédikálták az evolúciót, hanem hitték is ezt a maszlagot. Hazug volt a maszlagjuk, mert tényleg az evolúció útján haladtak, és így jutottak egyre távolabb, saját céljaik mögé. Az élet árfolyama devizaforgalomban olyan csökkenő irányzatba értéktelenedett, hogy clearingben már garasokra sem számították át az embert mint cserekereskedelmi eszközt.

Jut a rejtői valósághintán hely a művészeteknek is, megtudhatjuk, milyen nehéz írónak lenni, a két regényt is „jegyző” Csülök kezdi így a másodikat: „Barátaim unszólása ellenére úgy határozottam, hogy megírom ezt a regényemet. [Az életből merítve.] Barátaim ugyanis arra unszoltak, hogy ne foglalkozzam olyasmivel, amihez nem értek. Itt azonban tévednek. Olvasottságom magasan az átlagos söpredék fölé helyez, még ha a látszat esetleg ellene szól is állításomnak.” Költőnek még nehezebb, a legeklatánsabb példa a művészet és az élet közti ütközésre *Az előretolt helyőrség* költőjének, egy bizonyos Troppauer Hümérnek a sorsa, aki már a költemények címével kivívhatja bárki csodálatát [*Én egy virág vagyok, Holnap vonul az ezred, hahó!, Hajnali rózsák a Szahara felett, Szahara álmvilágában merengek*].

- Azonnal hagyja abba ezt a marhaságot – mondta egy kanadai óriás.
- De, uraim... Hát nem szépek az én... verseim?
- Úgy látszott, hogy nyomban sírva fakad.
- A maga versei unalmasak és hülyék... – kiáltotta öklét rázva egy görög díjbirkózó. Ami azután következett, az olyan volt, mint valami rossz álom. A költő úgy vágta szájon a görög díjbirkózót, hogy az repedt állkapoccsal röpült egy vasoszlopnak, és elájult. Azután egyetlen könnyed mozdulattal a kanadai favágót fél kézzel nekicsapta a társainak. Még néhány zord kritikus sietett az erélyes költő ellen... De hiába. Troppauer úgy dobta egyiket a másikhoz, mint apró forgácsot. A katonák döbbenet, ijedten nézték... A harc befejeződött, a művész egymaga állt a helyiség közepén, és szemrehányó pillantással körülnézett. Valaki nyöszörgött, de különben csend volt. A költő visszaült a helyére, kisimította piszkos papírcsomóját, és fennköltén így szólt:
- Anyám, te vagy árva fiad csillaga, írta Troppauer Hümér. Első ének... A több mint huszonkét oldalas verset azután már feszült figyelemmel hallgatták végig a légionisták.

A humor lehet nyelvi és így zökkenti ki kicsit a valóságot:

- „– Ez az illető hirtelen hanyatt esett.
- Hol ütötte meg magát?

– A fülem mögött.
De én pontosan állcsúcson találtam.” [A *tizennégy karátos autó*]

Lehet valamely kulturális örökség szentenciájának kitekerése: „És most az dobja rám az első követ, aki nem fél attól, hogy szájon vágom!” [A *Láthatatlan Légió*] Van, hogy a fokozás végletességében rejlik a derű: „...és Melbourne-ben még ma is mindenki ismeri Takamakut, aki a »Pampák vad bikája« néven mint hivatásos ökölvívó járta a világot, de mióta egy balkezes egyenesemmel szembekerült, díszmúáruk és képes levelezőlapok terjesztésével foglalkozik.” [Az *elátkozott Part*] Az is jellemző, hogy Rejtő tréfába csomagolja az ítéletet: „Nem, itt még asszonyt nem vertek meg! Előfordult a régi szép időkben, hogy olykor lefejezték egyiket vagy másikat, és beszélnek egy renitens hitvesről, kit tanácstalan férje végül is kénytelen volt az egyik toronyszobába befalaztatni, de megalázó inzultus Daughter Hillben még hölgyet nem ért.” [Egy *bolond száz bajt csinál*]

Mégis, a humoron túl leginkább a fantasztikusan eltalált karakterek működtetik az igazán jó Rejtő-regényeket. Gyakran merül fel kritikaként, hogy Rejtő a szereplőit leggyakrabban egy-egy mondattal elintézi, azonban a központi figurák mind komolyan kidolgozottak. Ami annyit tesz, hogy ismerősök. A Kékszakállú Wagner úr, akiről hajót is elneveztek, a folyton deliráló, de eközben az eseményeket követő, csetlő-botló figura manapság is látható felénk az utcákon, néha napján meg is szoktam kínálni egy cigarettával. Ilyen Vanek B. Eduárd magánzó, Gorcsev Iván titkára A *tizennégy karátos autóból*, az ős-civil, aki kitartóan ragaszkodik mániáihoz, ami nem csoda, hisz idegszanatóriumi ápolat volt, míg meg nem szökött, hogy tudtán és akaratán kívül még becsületrendje is legyen. A nagyhangú és erős kezű Tuskó Hopkins, aki azért kiváló barát és sok szakmának komoly művelője (leszámítva talán a szakácsművészetet), konkrétan a szomszédomban lakik. Arról nem is beszélve, hogy amikor az 1994-es labdarúgó Vb-n a bolgár válogatott a legjobb négy közé menetelt, az irántuk tanúsított szimpátiának csak egyik oka volt az, hogy búcsúztatták a német válogatottat. Sokkal fontosabb, hogy a komplett csapat úgy nézett ki, mint ha egy Rejtő-regényből léptek volna elő [rajzolta: Korcsmáros Pál]. Földközeli, ismerős hősök, magunkforma regénybeli alakok: a valóság figurái, emberek. Igazi Trebitsch³-ek.

Igazat kell adni Kemény Istvánnak, aki szerint „Rejtő Jenő életműve nem csak irodalom. Több is, kevesebb is.”⁴ Például abban az értelemben, hogy magyarázatokkal szolgál, igazodási pontokat nyújt, ősi mintákat mutat meg, és segít azokat felfedezve a jelenben tájékozódni. Éppen ezért fontos az a rejtői eljárás, melyben ugyan kellően karikírozva szerepelteti, de mégiscsak a mindennapi életből veszi a figuráit, és noha nem realista regényeket ír, mégis felismerhetőek a jellemző személyiségjegyek, tulajdonságok.

A valóságtól való elrugaszkodásban Rejtő odáig jut, hogy nemcsak az események, hanem az azokban szereplő alakjai is groteszkek, ám ez épp azok léletszerűségét mutatja. Nem tesz mást, mint az általa ismert [társadalmi, politikai, gazdasági és így

3 Ismertebb nevén Buzgó Mócsing [*Pizkos Fred, a kapitány*]

4 Kemény István, *Az ellopott tragédia* = Uő., *Lúdbőr*, Magvető, Budapest, 2017.